

Staračka poljoprivredna domaćinstva

Svetozar Livada

Agrarni institut, Zagreb, Hrvatska – Jugoslavija

SAŽETAK U prvom dijelu rada, autor iznosi neke opće razloge starenja seoskog, osobito poljoprivrednog stanovništva u Jugoslaviji. Na primjer, u Slavoniji, istočnoj Srbiji i u nekim etničkim zajednicama u drugim regijama odavno vlada tzv. bijela kuga. U Sloveniji i Hrvatskoj, posebno u Istri, Dalmaciji i Lici duga je tradicija iseljavanja u druge zemlje, dok je na Kosovu i u planinskim dijelovima Makedonije, te Bosne i Hercegovine tradicionalno ukorijenjena sezonska »pečalba« (privremeno zapošljavanje daleko od kuće). Međutim, starenje poljoprivrednog stanovništva odlučnije su izazvale posljedice industrijalizacije zemlje. Ono je prvenstveno izazvano trajnijom i masovnom prostornom i socioprofesionalnom pokretljivošću mladih generacija iz sela, zatim obveznim osmogodišnjim školovanjem i masovnim obrazovanjem za druga zanimanja, što je ubrzalo prijelaz iz poljoprivrede u druge djelatnosti.

U drugom dijelu, autor je temeljem posebnih demografskih kriterija starenja stanovništva izdvojio 103 općine sa 4.500 naselja u kojima je proces starenja seoskog pučanstva u punom zamahu. Tako je, primjerice, indeks starenja u mnogim od tih općina viši od 0,5 a u općini Minićevo njegova vrijednost iznosi čak 1,2236. U nekim od ovih naselja već svaka treća ili četvrta osoba ima više od 60 godina, što utječe na ekonomski i kulturni život tih sela.

U trećem dijelu autor interpretira dio rezultata preglednog istraživanja (ankete) provedenog u 726 staračkih domaćinstava. Rezultati upućuju na poseban položaj staračkih poljoprivrednih domaćinstava u socijalnoj strukturi seoske sredine. Veoma su zanimljivi rezultati koji se odnose na razloge nastanka staračkih domaćinstava: 1) iz više od 57,0% anketiranih domaćinstava potomci su otišli ili žive odvojeno; 2) 17,9% ih nema potomstvo; 3) u 10,8% domaćinstava svi su potomci umrli ili poginuli u Drugome svjetskom ratu; 4) u 9,6% potomci su maloljetni ili na školovanju; 5) u 4,2% domaćinstava potomci su nesposobni za rad.

Ovi su nalazi potvrdili autorovu pretpostavku o brojnim razlozima nastanka staračkih poljoprivrednih domaćinstava, ali da su za proces starenja seoskog a naročito poljoprivrednog stanovništva odlučujući faktori socio-profesionalna i prostorna pokretljivost ljudi.

Ključne riječi: poljoprivredno stanovništvo, starenje, staračka poljoprivredna domaćinstva.

Primljeno: 1966.

Prihvaćeno: 1966.

Članak izvorno objavljen u *Sociologiji sela*, Zagreb, 4 (1966) 13/14: 3-16.

1. Starenje seoskog stanovništva

Načini nastajanja staračkih domaćinstava u našoj poljoprivredi i selu veoma su brojni. Oni su ovisili kako o historijskom naslijeđu i razlikama u privrednoj i društvenoj razvijenosti regija i naselja tako i o nizu drugih činilaca (npr. u Slavoniji i nekim drugim krajevima odavna vlada »bijela kuga«, u Istri, Dalmaciji, Lici i dijelovima Slovenije postoji tradicija iseljavanja, a na Kosovu, u planinskim predjelima Makedonije i Bosne tradicija sezonskih pečalbi). Industrijalizacija i masovno školovanje mladih naraštaja za nepoljoprivredna zanimanja presudni su činitelji nastajanja staračkih domaćinstava u poljoprivredi i selu. Općenito se može reći da staračka domaćinstva masovnije nastaju onda kada se javlja tzv. kontinuirana negativna selekcija radne snage iz poljoprivrede i sela. To se događa već u prvim počecima razvitka industrije. Naime, iz poljoprivrede u druga zanimanja odlaze najvitalniji i najobrazovaniji kontingenti stanovništva. Tamo gdje je taj proces ranije započeo i kontinuirano intenzivno trajao, broj staračkih poljoprivrednih domaćinstava i danas je relativno najveći (Slovenija). Ali pored negativne selekcije kao primarnog razloga nastajanja staračkih domaćinstava u poljoprivredi, njihovo je pojavljivanje rezultat i mnogih drugih razloga. Mi ćemo neke od njih samo usput spomenuti.

Ako pratimo fenomen nastanka staračkih domaćinstava historijskim slijedom, pored općih karakteristika primijetit ćemo i neke regionalne razlike. Na području Jugoslavije proces starenja u poljoprivredi najprije je počeo u Sloveniji, koja je danas najrazvijenije područje. Prema tome, može se zaključiti da je starenje poljoprivredne populacije u najužoj korelaciji s društvenim i ekonomskim razvojem nekoga kraja.

Starenje poljoprivrednog stanovništva u Sloveniji počelo je već onda kada je privredni razvoj uvjetovao smanjenje relativnog i apsolutnog učešća poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu, što se dogodilo na prijelazu u 20. stoljeće (Šifrer, 1963.).¹ Naravno, to je bilo vrlo postupno starenje, pa se nije nametalo kao poseban problem. U drugim područjima, npr. u Dalmaciji i na svim otocima, starenje poljoprivredne populacije bilo je više uvjetovano depopulacijskim procesima kojima glavni uzrok nije bila industrijalizacija regije. Zbog slabih privrednih mogućnosti relativno se rano javila masovna emigracija mladih naraštaja. No to je bilo ranije. Međutim, u novije vrijeme industrijalizacija i razvitak tercijarnog sektora u priobalnim i kontinentalnim sredinama daleko su više apsorbirali mlade naraštaje iz sela, i to u relativno kraćem vremenu, nego sve dotadašnje emigracije. Slično je bilo i u Istri i nekim područjima u unutrašnjosti. U Vojvodini i Slavoniji

¹ U izvornom i dokumentiranom napisu (*Razvitak stanovništva Slovenije u posljednjih sto godina*) na str. 363. Šifrer iznosi da je u Sloveniji 1890. godine bilo 934.600 poljoprivrednih stanovnika, 1900. godine ima ih 927.990, godine 1910. – 880.417, godine 1931. – 810.189, godine 1948. – 704.111, godine 1953. – 600.753 te 1961. godine 492.503. Prema tome, broj poljoprivrednih stanovnika u Sloveniji kontinuirano opada već od 1900. godine.

nastajanje staračkih domaćinstava odraz je kako industrijalizacije, odnosno razvoja prerađivačkih kapaciteta zasnovanih na lokalnim sirovinama, pretežno poljoprivrednim (šećerane, kudeljare, mlinovi, farbare i dr.), tako i specifičnih okolnosti tzv. individualizacije poljoprivrednoga gospodarstva i porodice.

Ostarijelo stanovništvo ranije nije bilo toliko brojno, nije predstavljalo neku osobitost, niti je imalo naročitog odraza na poljoprivrednu proizvodnju. Međutim, danas je proces starenja uzeo takve razmjere da će se uskoro javiti kao veliki socijalni problem u nacionalnoj ekonomiji, pogotovo ako rješavanju cijelog problema ne pristupimo s naučnog stajališta. Već danas se ispoljavaju značajne posljedice senilizacije na poljoprivrednu proizvodnju. Iskorištavanje gospodarskih kapaciteta (i pod povoljnijim uvjetima proizvodnje i s boljim sastavom radne snage) na seljačkom gospodarstvu u nas je u pravilu nerentabilno. Međutim, smanjenjem ili nestankom radne snage na individualnom posjedu postavlja se pitanje osiguranja egzistencije sve većem broju ostarjelih poljoprivrednika. Povećava se broj gospodarstava u kojima se ne odvija ni prosta a kamoli proširena reprodukcija. U nekim lokalnim zajednicama i naseljima, čiju su poljoprivrednu snagu apsorbirali industrijski pogoni i druge nepoljoprivredne djelatnosti, staračka gospodarstva su postala dominantna kategorija u poljoprivredi. Takva su većinom prigradska naselja i naselja uz pogodne saobraćajnice. Budući da novčana privreda unosi u selo nove odnose i poremećaje, ova se transformacija naročito odrazila na životne prilike onih gospodarstava-domaćinstava koja, uslijed starosti svojih članova, ne mogu privređivati. Poremećeni su i tradicionalni odnosi solidarnosti. Sve je naglašeniji individualizam. Zato rješavanje socijalnih i ekonomskih problema ovih gospodarstava postaje brigom užih i širih društvenih zajednica.

Pratimo li dinamiku razvoja staračkih domaćinstava, uočiti ćemo da se njihova prva snažnija grupacija javila neposredno poslije Drugoga svjetskog rata. To su bila domaćinstva u selu čiji je sav podmladak stradao u ratu. Za njih, a i za cijelu zajednicu, to je bio težak gubitak jer je, uslijed ratnih razaranja a i slabih privrednih mogućnosti neposredno poslije rata, ljudski faktor u to vrijeme bio od primarnog značaja. Budući da je naša zemlja bila pretežno agrarna te da je seljaštvo u revoluciji uzelo masovnog učešća, to su ratom bile prorijeđene naročito neke seljačke regije.²

Staračkim domaćinstvima čiji su potomci izginuli, ubrzo su se priključila domaćinstva čiji su potomci odmah poslije rata prešli u nepoljoprivredna zanimanja,

² Dugo se isticalo da je na području Titove Korenice zbog ratnih stradanja ostalo oko 500 starih samohranih seljačkih porodica. Na području općina Slunj i Glina ostalo je oko 900 staračkih samohranih seljačkih porodica. Računa se da je samo na nekim područjima Dalmacije, Like, Korduna i Banije poslije rata bilo više samohranih roditelja u selu nego što ih je bilo u cijeloj predratnoj Jugoslaviji (o tome govore podaci o socijalnim davanjima, socijalnoj pomoći, oslobođenju od poreza, oslobođenju ili skraćanju služenja vojnog roka sinova samohranih roditelja i sl.).

prvenstveno u armiju, upravu, javne radove na obnovi zemlje, u prve industrijske pogone, itd. Bili su to seljački sinovi i kćeri koji su neposredno sudjelovali u revoluciji, ili su bili potomci učesnika revolucije. Pretežan dio njih već se u prvim počecima socijalističke izgradnje definitivno odvojio od sela. U prvo vrijeme ta je selekcija bila samo djelomično planska. Socijalni problemi ostarjelih tada su rješavani isključivo na bazi tradicionalne solidarnosti u lokalnoj sredini. No uslijed naglog odlaska velikog broja najaktivnijih stanovnika iz poljoprivrede i sela, ova je selekcija već tada utjecala na ekonomski, kulturni i društveni život mnogih sela, naročito u tzv. partizanskim krajevima. Kasnija selekcija, koju je izazvala industrijalizacija, naročito poslije 1953. godine, odvijala se daleko masovnije i intenzivnije, ali je bila više stihijna. Naime, omladina je krenula iz svih područja i svih naselja u nepoljoprivredna zanimanja. Stanovništvo se iz planinskih dijelova spuštalo u doline rijeka i uz prometnice, ili je direktno s planina dolazilo u gradove. Sve je ovo tražilo velike napore zajednice u saniranju rastućih socijalnih i ekonomskih problema staračkih domaćinstava u selu. Jedan ih je dio zbrinjavan putem porodičnih invalidnina, penzija i pomoći žrtvama fašističkog terora. Drugi dio ovih domaćinstava koloniziran je u razvijenija područja. Ipak je ostao izvjestan broj ostarjelih, samohranih roditelja, za koje u zakonodavstvu nije bilo osnove, a niti je zajednica imala materijalnih mogućnosti za rješavanje njihovih socijalnih i ekonomskih nepravilika. To su danas najizrazitiji socijalni problemi našega sela.

2. Statistički podaci o staračkim domaćinstvima

Tokovi nastanka staračkih domaćinstava mogu se samo djelomično pratiti, i to zbog neizučenosti pojave, a manjkaju i osnovni statistički pokazatelji. Utoliko su vrijedna pažnje već i neka opća poređenja po regijama. U Dalmaciji je npr. udjel osoba starijih od 60 godina u ukupnoj populaciji prije rata iznosio oko 12%. Zbog masovne emigracije i zapošljavanja u poslijeratnih dvadeset godina učešće ove populacije doseglo je 20%. Velik broj dojučerašnjih poljoprivrednika zapošljavao se ne samo u lokalnoj sredini nego i širom zemlje. U mnogim naseljima svaki četvrti stanovnik je stariji od 60 godina. Obavezno osmogodišnje školovanje omogućilo je indirektno napuštanje sela. U onim selima u kojima su postojale povoljnije mogućnosti za zapošljavanje u nepoljoprivrednim djelatnostima, staračko je stanovništvo postalo opća pojava (Slavonija i dijelovi Slovenije, Vojvodine, neki dijelovi uže Srbije i uže Hrvatske, djelomično Crna Gora i neki predjeli Bosne i Hercegovine te Makedonije). Ubrzo su postala rijetkim naselja koja nisu dala radnu snagu industriji i drugim nepoljoprivrednim granama. U većini industrijski razvijenih zona senilizacija poljoprivredne radne snage zahvatila je gotovo svako naselje. Prema nekim procjenama, u svakom trećem selu osobe starije od 50 godina osnovna su ili i jedina poljoprivredna radna snaga. Rapidno je rastao broj naselja u kojima je svaka peta ili svaka četvrta osoba u poljoprivredi bila starija od 60 godina. U mnogim naseljima osobe stare 60 i više godina koje se bave poljoprivredom učestvuju s preko 12% u ukupnoj populaciji.

U demografiji se za dokazivanje starenja nekog stanovništva najčešće upotrebljavaju slijedeći indikatori:

- indeks starenja, tj. odnos između stanovnika starijih od 60 godina i onih do 19 godina: ako taj indeks prelazi 0,4 smatra se da je starenje uzelo maha;
- postotak starih i postotak omladine u sveukupnom stanovništvu: ako je udjel stanovnika starih 60 i više godina veći od 12% a onih do 19 niži od 35%, to je također znak naglog starenja;
- prosječna starost stanovnika: ako je prosječna starost veća od 30 godina, smatra se da je starenje uzelo maha;
- odnos između mlađeg stanovništva (obično u dobi 20-39 godina) i starijeg, sredovječnog stanovništva u dobi 40-59 godina (Tasić, 1963.; Breznik, 1965.).

U teoriji a i praksi svaki od ovih indikatora ima svoje posebno značenje. Međutim, tek uzeti zajedno mogu validno poslužiti za egzaktnije dokazivanje procesa starenja.

Na osnovi ovih pokazatelja očito je da stanovništvo Jugoslavije relativno brzo stari.

Indeks starosti stanovništva Jugoslavije 1921. godine bio je 0,190, godine 1953. bio je 0,218, a već 1961. iznosio je 0,253.

Prema projekcijama razvitka stanovništva, indeks starosti za ukupno stanovništvo Jugoslavije već 1966. godine je 0,2830, a 1976. iznositi će 0,3377.

Konačno, već danas (1966.) indeks starenja ukupnog stanovništva u Vojvodini iznosi 0,4585, u Hrvatskoj 0,4004, a za žene on je na užem području Srbije 0,4928, u Hrvatskoj 0,4765, Sloveniji 0,4576 i Vojvodini 0,4518. I prema ostalim indikatorima u ova četiri područja Jugoslavije starenje stanovništva uzima sve više maha.

Na osnovi nekih kriterija dokazivanja starenja stanovništva izdvojili smo karakteristične 103 bivše općine (teritorijalna podjela 1961.) u kojima živi preko 2,200.000 stanovnika, naseljenih u 4.500 naselja, te pokušali utvrditi stupanj starenja stanovništva.

Tablica 1.

Općine u kojima je starenje stanovništva uzelo veće razmjere

Općina	Indeks starenja	Udjel osoba starih 60 i više godina u ukupnom stanovništvu	% stanovnika od 0-19 godina u ukupnom stanovništvu	Odnos dobni grupacija 40-60 godina i 20-39 godina
1	2	3	4	5
SR SRBIJA				
Barajevo	0,4727	14,6	30,8	1,49
Sopot	0,4146	13,7	33,0	1,45
Batočina	0,4717	15,3	31,1	1,50
Knić	0,4513	13,5	30,0	1,33

1	2	3	4	5
Rača	0,6163	17,4	28,3	1,29
Stragari	0,4757	15,3	32,1	1,41
Ćičevac	0,4648	13,9	30,0	1,30
Ražanj	0,4913	14,4	29,3	1,28
Aleksinac	0,4073	12,3	30,2	1,58
Dimitrograd	0,4119	13,8	22,5	2,16
Žitkovac	0,4549	13,9	36,0	1,37
Golubac	0,5125	15,4	29,7	1,38
Kučevo	0,4144	12,9	31,4	1,48
Malo Crniće	0,5789	16,3	28,1	1,30
Petrovac	0,5670	16,2	28,6	1,34
Veliko Gradište	0,6097	16,5	27,1	1,25
Veliko Laole	0,4663	14,2	36,0	1,42
Žabari	0,6215	16,7	26,9	1,29
Žagubica	0,4873	14,9	37,0	1,49
Azanja	0,4239	13,7	32,3	1,46
Velika Plana	0,4552	14,2	31,3	1,51
Belušić	0,4278	13,3	31,1	1,30
Bunar	0,5166	15,2	29,5	1,30
Rekovac	0,5455	15,7	28,7	1,21
Svilajnac	0,5204	15,2	29,3	1,35
Ljig	0,4031	13,0	32,2	1,48
Boljevac	0,6720	16,1	26,5	1,27
Jabukovac	0,4452	12,9	29,1	1,34
Kalna	0,4480	14,0	31,2	1,55
Knjaževac	0,7207	17,6	24,0	1,24
Minićevo	1,2236	24,5	20,0	0,94
Negotin	0,6505	16,4	25,2	1,21
Salaš	0,7795	19,0	24,4	1,17
Zaječar	0,6383	16,6	26,0	1,33
Bački Petrovac	0,4059	13,2	32,5	1,42
Bečej	0,4582	13,9	34,0	1,19
Srbobran	0,5107	15,3	29,9	1,26
Alibunar	0,4229	13,6	32,1	1,44
Kovačica	0,4229	13,3	32,4	1,25
Bezdan	0,4742	14,5	30,2	1,53

Svetozar Livada: Staračka poljoprivredna domaćinstva

1	2	3	4	5
Sombor	0,4234	12,8	30,2	1,53
Stapar	0,5069	14,6	28,9	1,29
Ada	0,4442	14,0	31,6	1,20
Bačka Topola	0,5004	14,8	29,5	1,31
Čantavir	0,5000	15,2	30,4	1,26
Kanjiža	0,4944	15,1	30,6	1,24
Mali Idoš	0,4344	14,7	33,9	1,30
Senta	0,4843	15,1	31,2	1,17
Stara Moravica	0,5657	16,8	29,7	1,21
Subotica	0,4344	13,2	30,4	1,27
Nova Crnja	0,4097	13,7	33,5	1,33
Novi Bečej	0,4013	12,8	32,0	1,23
Novi Kneževac	0,4977	15,2	30,5	1,23
Žitište	0,4507	14,3	31,8	1,36
SR HRVATSKA				
Bjelovar	0,5240	14,9	28,5	1,21
Čazma	0,5696	15,8	27,7	1,09
Đurđevac	0,5154	15,1	29,4	1,11
Garešnica	0,4924	14,6	29,8	1,12
Grubišno Polje	0,4476	13,6	30,4	1,80
Koprivnica	0,4857	14,8	30,5	1,17
Križevci	0,4524	13,5	30,0	1,22
Vrbovec	0,6204	16,2	26,3	1,07
Buje	0,4508	14,7	33,0	1,11
Buzet	0,5183	16,7	32,3	0,94
Poreč	0,4165	13,9	33,4	1,22
Crikvenica	0,5595	17,6	31,5	1,16
Krk	0,8553	23,6	27,6	0,87
Mali Lošinj	0,7076	20,3	25,7	1,24
Opatija	0,5462	15,8	28,9	1,18
Ivanić Grad	0,4825	14,5	30,0	1,31
Brač	0,5325	18,1	34,0	1,21
Dubrovnik	0,5380	16,1	29,9	1,26
Hvar	0,6818	20,6	30,3	1,02
Korčula	0,5137	17,4	33,9	1,20
Lastovo	0,4580	15,5	33,7	1,24

1	2	3	4	5
Makarska	0,4748	15,0	33,5	1,26
Vis	0,6187	18,3	29,6	1,07
Ludbreg	0,4307	13,7	31,9	1,23
Zagreb – Centar	0,6063	14,9	19,4	1,19
Dugo Selo	0,6839	17,7	25,9	1,11
Klanjec	0,4181	14,7	34,6	1,09
Medveščak	0,4666	12,2	26,2	1,15
Sesvete	0,4423	12,5	28,3	1,37
Velika Gorica	0,4424	13,0	29,5	1,33
Zelina	0,6202	15,7	25,4	1,07
SR SLOVENIJA				
Mozirje	0,4294	14,6	34,1	1,28
Šmarje pri Jelšah	0,4244	15,0	35,3	1,16
Idrija	0,4697	15,6	32,2	1,16
Nova Gorica	0,4599	14,5	31,6	1,42
Tolmin	0,5837	17,3	29,6	1,10
Hrpelje	0,5611	17,4	31,0	1,05
Ilirska Bistrica	0,4061	14,3	33,8	1,11
Postojna	0,4402	14,5	33,0	1,23
Sežana	0,5396	16,4	30,3	1,28
Cerknica	0,4940	15,5	31,4	1,44
Grosuplje	0,4087	13,9	34,1	1,50
Ljubljana – Vič – Rudnik	0,4236	13,3	31,4	1,47
Ribnica	0,4357	15,0	34,2	1,31
Lendava	0,4165	14,5	34,9	1,08
Murska Sobota	0,4248	15,0	35,3	1,08
Petrovci – Šalovci	0,4879	16,7	34,3	0,92
Brežice	0,4312	14,0	32,6	1,23

U 103 općine indeks starenja nije samo znatno iznad 0,4 nego je u mnogima veći od 0,5, a u nekima je čak i 0,6 te 0,7 i 0,8, a u općini Minićevo je iznad 1, tj. 1,2236. Ako bismo dodali pokazatelje o općinama u kojima je indeks starosti bio na granici 0,4, tj. samo za nekoliko stotinki ispod 0,4, a takvih je općina relativno mnogo, onda bismo dobili jasniju predodžbu o razmjerima starenja stanovništva u Jugoslaviji.

Što se tiče drugog indikatora, tj. postotka stanovnika u dobi 60 i više godina, očigledno je da je relativno najmanje onih općina u kojima je ovaj procenat tek prešao 12%. Naime, najviše je općina u kojima je ovaj postotak iznad 13%, pa čak 14 i 15%. Ima 12 općina u kojima je on iznad 17%, što znači da je prema ovom indikatoru starosna struktura u ovim općinama na nivou starosne strukture u Austriji, Engleskoj i Velsu (Wales) u 1959. godini, odnosno ona je nepovoljnija nego u Zapadnoj Njemačkoj, Francuskoj i Mađarskoj, a daleko nepovoljnija od one u SAD. U četiri općine gotovo svaki četvrti ili peti stanovnik stariji je od 60 godina. U općini Minićevo takvih je stanovnika 24,5%, u općini Krk 23,6%, u općini Mali Lošinj 20,3%, a u općini Hvar 20,6%. Može se, dakle, zaključiti da je starenje stanovništva uzelo znatne razmjere u relativno velikom broju teritorijalno-političkih jedinica širom Jugoslavije.

Prema trećem indikatoru (postotak osoba u dobi 0-19 godina u ukupnom stanovništvu) u svakoj trećoj općini (34%) udjel osoba mladih od 19 godina niži je od 30% ukupnog stanovništva. Relativno je velik broj općina u kojima se ovaj postotak kreće od 25 do 28%.

Odnos mladih i starijih grupa također je indikativan. Disproporcije su vrlo velike. U velikom broju općina odnos je od 0,1 ili oko 0,1, a pretežno se kreće od 1 do 1,30, što znači da na jednu osobu u dobi 40-60 godina dolazi jedna do 1,30 osoba u dobi 20-39 godina. Drugim riječima, u ovim područjima neće dolaziti do normalnog smjenjivanja generacije, što će izazvati veće disproporcije između aktivnih i izdržavanih stanovnika.

Starenje stanovništva uglavnom se odvija u seoskim područjima (tablica 1.). Međutim, to još više potvrđuju indikatori starenja po naseljima. Naši proračuni o učešću osoba starijih od 60 godina u ukupnom stanovništvu naselja pokazuju slijedeće: od ukupno 4.500 naselja u navedene 103 općine samo u 521 naselju učešće osoba starijih od 60 godina bilo je niže od 12% (međutim, u većini tih naselja ovaj je postotak bio veoma blizu 12%, a rijetko ispod 8-10%); u najvećem broju naselja taj se postotak kreće oko 15%, a u dosta velikom broju i oko 20%, posebno u Hrvatskoj i Sloveniji. Nisu rijetka naselja u kojima je svaki treći ili čak svaki drugi stanovnik stariji od 60 godina.

Tako, primjerice, u općini Minićevo (Srbija), u naselju Borovac takvih je osoba 29,9%, u naselju Mali Izvor 31,6%, Marinovac 28,7%, a Trnovac i Vrbica 27,04%. U više od 50% naselja ove općine svaki je četvrti stanovnik stariji od 60 godina. U općini Salaš u 9 od ukupno 15 naselja i u općini Zaječar u 11 od ukupno 25 naselja svaki je peti stanovnik stariji od 60 godina.

U općini Barajevo samo u jednom naselju (Manjić) od njih 13 bilo je manje od 12% stanovnika starijih od 60 godina; u drugih 6 sela bilo je preko 15% ovih osoba. U općini Sopot u samo 4 od ukupno 18 naselja osoba u dobi preko 60 godina bilo je manje od 12% (ali ih je zato Prnjavor imao 24,2% a Nikšić 26,3%). U općini Rača u 15 od ukupno 17 naselja bilo je preko 15% osoba starijih od 60

godina, a u nekim naseljima i više od toga (Đurdevo 20,0%, Sipić i Vučić 19,5, itd.). U općini Stragari u preko 50% naselja svaki šesti stanovnik bio je stariji od 60 godina. U općini Topola u 80% naselja bilo je preko 15% žitelja starijih od 60 godina.

Na području Istre i Dalmacije također je mnogo ovakvih »staračkih« naselja. Tako npr. u 20% naselja općine Buzet svaki je peti stanovnik bio stariji od 60 godina, a u nekim kao što su Klenovščak, Dane i Trstenik, to je bio svaki treći ili gotovo svaki drugi stanovnik. Slična je situacija i na području općine Crikvenica. Primjerice, u selu Blažići točno 50% stanovnika starije je od 60 godina, u selu Belgrad 62,5%, u selu Baretić 34,6%, Kamenjak 35,7%, Čandrile 45,5%, Mavrići 39,4%. Od ukupno 65 naselja, u dvije petine njih svaki je treći stanovnik stariji od 60 godina. Na području općine Krk starosna struktura stanovništva je još nepovoljnija: u gotovo 50% naselja svako druga ili treća osoba starija je od 60 godina, a na području Lošinja stanje je još kritičnije. Slični su pokazatelji i za općine Opatija, Brač, Dubrovnik, Hvar, Lastovo, a donekle i za Makarsku, Korčulu i Vis.

Starosna struktura po naseljima u Sloveniji nešto je povoljnija nego što se moglo očekivati. To je vjerojatno posljedica disperziranosti industrije, ali i toga što relativno velik broj mladih živi u selu i kada se ne bavi poljoprivredom, što omogućuje dobro razvijen saobraćaj. Tako u općini Mozirje u 7 od 63 naselja učešće osoba starijih od 60 godina niže je od 12%, a u najvećem broju naselja ovaj se postotak kreće oko 13 i 14. U općini Šmarje pri Jelšah u 21 od 195 naselja postotak je niži od 12, dok u pretežnom broju naselja iznosi 14 i 15%. Slično je i u naseljima općine Idrija, s tom razlikom što tu nalazimo relativno veći broj naselja u kojima je starosna struktura stanovnika povoljnija, vjerojatno zbog velikog broja rudara koji i nakon zaposlenja u rudniku i dalje ostaju živjeti u svome selu. Međutim, i na području Slovenije ima naselja u kojima je svaki drugi ili svaki treći stanovnik stariji od 60 godina. Takvih je naselja u općini Postojna desetak (Tabor nad Knežakom, Sajevče, Mala Brda i dr.). U općini Sežana takva su naselja Mata-vun, Mali Dol, Nadrožica, Selo, Šibelji i druga. Karakteristično je da su to obično veoma mala planinska i od komunikacija udaljena naselja. U oko 400 naselja u Sloveniji svaki je treći stanovnik stariji od 60 godina. Međutim, relativno je veoma velik broj onih naselja u kojima je to svaki peti, eventualno svaki šesti ili sedmi stanovnik.³

I u ostalim republikama ima ovakvih »staračkih« naselja. Prema našoj procjeni ima ih oko 2-3 tisuće. Općenito se može zaključiti da je gotovo u svim onim naseljima u kojima se stanovništvo od 1953. do 1961. godine smanjilo, stagniralo ili pokazivalo tendenciju smanjenja, stanovništvo relativno naglo počelo starjeti.

³ Današnji pokazatelji o starenju seoskog stanovništva su vjerojatno daleko indikativniji. To potvrđuje činjenica što je u posljednjih 5 godina selo napustio brojani mladi naraštaj i otišao u industriju i gradove. Velik broj ovih zaposlio se u inozemstvu.

Nije potrebno posebno dokazivati kakve sve posljedice izazivaju nagle izmjene starosnih struktura stanovništva. Dovoljno je navesti činjenicu da u naseljima odnosno selima u kojima je stanovništvo »ostarjelo«, opada ekonomska aktivnost, zamire društveni i kulturni život, reprodukcija stanovništva rapidno se smanjuje ili je uopće nema, itd.⁴

Starenje sela naročito nepovoljno djeluje na psihička stanja stanovnika. Naime, u ovim naseljima zamire optimizam i sve češće se javljaju manifestacije tzv. kompleksa minorizacije. Ovo se naročito ispoljava u zabrinutosti ostarjelih stanovnika za sudbinu sela.⁵

Budući da u našem društvu još uvijek nije institucionalno riješeno zbrinjavanje ostarjelih u selu, to se ove psihoze negativno odražavaju i na mlade naraštaje »u ostarjelim selima«, koji često napuštaju selo i zbog bijega iz »mrtvih, otužnih i pesimističkih sredina«, u kojima je društveni i kulturni život gotovo neznatan, ili je besadržajan i za mlade naraštaje destimulativan.

3. Neki rezultati naših neposrednih istraživanja

Na našu anketu staračkih domaćinstava želimo se opširnije osvrnuti iz nekoliko razloga.⁶ Prvo, ova socijalna kategorija ima mnogo specifičnosti i nije jednostavno komparabilna s ostalim socijalnim kategorijama. Drugo, to je kategorija o kojoj najmanje znamo, o kojoj se najmanje piše, i koja dosad gotovo i nije bila predmet naučnog proučavanja i istraživanja. Treće, može se naslutiti da će u budućnosti ova kategorija gospodarstava sve više brojčano rasti i davati osnovni pečat socijalno-ekonomskoj strukturi sela, naročito u nekim jugoslavenskim regijama.

Ukupno su anketirana 804 staračka domaćinstva, od čega pravilno njih 726. Po utvrđenim kriterijima domaćinstva su izabrana unutar širih područja općine i na-

⁴ Ako se i rodi dijete, ono nema vršnjaka u neposrednom susjedstvu (komšiluku), pa stoga i nema »dječjih klapa«, nego izrastaju »starmali« bez vršnjaka i dječjih igara. Kada je prošle godine u selu Zežev Varoš (općina Slunj), koje je za vrijeme rata bilo desetkovano, nakon tri godine pauze rođeno prvo dijete, nastalo je pravo slavlje cijelog sela, a bili su pozvani i susjedni seljani.

⁵ »Kad mi pomremo više neće biti seljaka, jer mi smo uistinu posljednji seljaci. A tko će onda ovaj svijet hraniti«, česta je žalopojka starijih seljaka.

⁶ Anketa je provedena u okviru znanstvenoistraživačkog projekta »Mogućnosti povećanja zemljišnih površina u društvenom vlasništvu i posjedu kao posljedica utjecaja općeg privrednog i društvenog razvoja na promjene agrarne structure, s posebnim osvrtom na gravitacijska područja gradova i industrijskih centara i regionalne specifičnosti«, što ga je Agrarni institut radio za potrebe Jugoslavenske poljoprivredne banke u Beogradu, tokom 1963. i 1964. godine. Bez obzira na specifične ciljeve ove ankete, prikupljeni podaci omogućuju mnogo šira zaključivanja o različitim karakteristikama staračkih domaćinstava. Na žalost, u mogućnosti smo da se osvrnemo samo na neke činjenice prikupljene ovom anketom.

selja. Njihov izbor u odabranom naselju vršen je po slučajnom uzorku. Anketa je bila anonimna. Kako su odabirane općine i naselja pokazuje nam primjer iz Bosne i Hercegovine. U toj je Republici anketiranje izvedeno u 10 nizinskih sela (u njima je anketirano 21 domaćinstvo), u 27 brdskih (61 domaćinstvo) i u 7 planinskih (22 domaćinstva), i to u 6 općina (Derвента, Gradačac, Kalinovik, Modriča, Odžak i Teslić). Izlazi da su anketirana prosječno po dva domaćinstva u jednom naselju.⁷

Obično se pretpostavlja da su staračka domaćinstva uglavnom dvočlana, sastavljena od muža i žene, odnosno starca i starice. Rezultati ankete ovu pretpostavku uvjerljivo potvrđuju. 726 anketiranih domaćinstava imalo je 1.475 članova. To znači da je prosječno staračko domaćinstvo po broju članova znatno manje od bilo koje druge socijalne kategorije domaćinstava. Tako su staračka domaćinstva u prosjeku manja od poljoprivrednih domaćinstava za 2,45 članova, od mješovitih za 2,94, od nepoljoprivrednih za 1,10 članova, a od općeg jugoslavenskog prosjeka domaćinstava za 1,95 članova. Dakle, po ovom se obilježju staračko domaćinstvo zaista izdvaja kao zasebna kategorija.

Ovo je, međutim, opći zaključak koji se nameće iz prikupljenih podataka. Naime, postoje prilično velike regionalne razlike u pogledu prosječnog broja članova po jednom staračkom domaćinstvu. Zbog toga ove razlike po područjima iznosimo u tablici 2.

Bez obzira na polaznu pretpostavku da je staračko domaćinstvo u prosjeku najmanje, u upitniku smo ostavili mogućnost da ono ponekad ima i po 5 i više članova. To se pokazalo korisno, pogotovo u nekim područjima. Primjerice, staračkih domaćinstava s 5 i više članova bilo je u Crnoj Gori 6,9%, u Vojvodini 6,2% i Hrvatskoj 5,3%. Najmanje ih je bilo u Makedoniji, svega 0,5%.

⁷ U Crnoj Gori anketiranje je provedeno u općinama: Žabljak (11 domaćinstava), Hercegnovi (26) i Titograd – Podgorica (6); u Hrvatskoj: Poreč (20), Čakovec (21), Knin (19), Slavonski Brod (20) i Beli Manastir (20 domaćinstava); u Makedoniji: Sveti Nikola, Krivogaštani, Valandovo, Topolčani, Dračevo, Čaška, Saat-Kula. Ovdje je bilo teško unaprijed utvrditi područja, jer u Makedoniji ima relativno najmanje staračkih domaćinstava; u Sloveniji: Novo Mesto (4), Sevnica (4), Slovenska Bistrica (4), Koper (17), Mozirje (1), Nova Gorica (8), Kranj (11) i Ptuj (9); u Srbiji: Despotovac (9), Svetozarevo (6), Surdulica (10), Palanka (15), Ljubovija (15), Smederevo (9), Azanja (7), Srbobran (34) i Bajmok (35 domaćinstava); Kosovo: Priština (34), Prizren (13), Istok (4), Đakovica (2), Orlane (1) i Podujevo (1 domaćinstvo). Anketa je provedena u 302 naselja u svim područjima Jugoslavije.

Tablica 2.

Prosječan broj članova anketiranih staračkih domaćinstava po republikama i pokrajinama

- u %

Broj članova	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija	Vojvodina	Kosovo i Metohija	SFRJ
1 član	23,3	32,5	23,7	12,5	22,4	21,1	25,0	16,7	22,5
2 člana	60,2	41,9	69,5	71,9	47,9	60,2	50,0	70,4	59,6
3 člana	9,7	11,7	4,9	15,6	19,1	10,9	12,4	7,4	10,6
4 člana	2,9	6,9	1,3	-	5,3	3,9	6,3	3,7	3,8
5 i više	3,9	6,9	0,6	-	5,3	3,9	6,3	1,8	3,5
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Anketa staračkih domaćinstava, Agrarni institut, Zagreb, 1963./1964.

Pada u oči relativno veliko učešće tzv. samačkih domaćinstava. To su samohrani starci ili starice. Zastupljenost ove kategorije u staračkih domaćinstava znatno se razlikuje od zastupljenosti samačkih domaćinstava u ukupnom broju domaćinstava. Dok, npr., samačko domaćinstvo čini 13,55% ukupnog broja domaćinstava u Jugoslaviji, dotle je samačko domaćinstvo među anketiranim staračkim domaćinstvima bilo zastupljeno s 22,7%. U pojedinim republikama i pokrajinama ova je razlika još izrazitija. Evo tih razlika (prvi procenat označava udjel samačkih domaćinstava u ukupnom broju domaćinstava, a drugi participaciju samačkih domaćinstava među anketiranim staračkim domaćinstvima): Bosna i Hercegovina 10,64% : 23,3%, Crna Gora 15,6% : 32,6%; Hrvatska 15,5% : 23,7%; Makedonija 6,8% : 12,5%; Slovenija 17,8% : 22,4%; Srbija 8,1% : 21,1%; Vojvodina 10,6% : 25,0%; Kosovo 6,3% : 16,7%.

Samačka staračka domaćinstva su uglavnom svugdje dvostruko više zastupljena nego što je uopće samačkih domaćinstava u nas. To je posljedica depopulacije sela i činjenice da su članovi staračkog domaćinstva uglavnom na kraju svoga životnog trajanja.

Kada se uspoređuju strukture ukupnog broja domaćinstava i struktura anketiranih staračkih domaćinstava prema broju članova, onda se može uočiti razlika koja upravo otkriva suštinsku demografsku karakteristiku staračkog domaćinstva. Naime, u strukturi ukupnog broja domaćinstava, broj domaćinstava raste idući od jednočlanoga (samačkog) do četveročlanoga (13-18%), a učešće domaćinstava sa više od 4 člana opada kako se povećava broj članova po domaćinstvu (domaćinstava sa 11 i više članova ima 1,46%). Međutim, među anketiranim staračkim domaćinstvima udjel samačkih domaćinstava iznosi 22%, a dvočlanih 58%. To je krajnja kulminacijska točka iza koje slijedi nagli pad: 11,5% tročlanih, 3,7% četveročlanih i 3,4% domaćinstava sa pet i više članova.

Da je zastupljenost samačkih među staračkim domaćinstvima relativno visoka, možemo donekle zaključiti i na osnovi kontrolnog pitanja u našoj anketi, kojim smo nastojali utvrditi strukturu staračkih domaćinstava prema srodstvu članova. Samohrani starci žive u 11,9% anketiranih domaćinstava, a starice u 10,76%. Budući da ovi odnosi po srodstvu pokazuju neke elemente važne za dublje upoznavanje strukture staračkih domaćinstava, u tablici 3. navest ćemo podatke o tome po republikama i autonomnim pokrajinama.

Tablica 3.
Struktura staračkih domaćinstava po srodstvu njihovih članova

	BiH	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija	Vojvodina	Kosovo i Metohija	SFRJ
Starac	9,7	21,4	9,2	6,2	9,5	14,8	12,5	9,3	11,3
Starica	14,6	9,5	12,0	6,2	12,8	5,5	11,5	7,4	10,6
Muž-žena	53,4	35,8	65,1	71,9	63,7	53,9	46,9	57,4	55,3
Starci s malodobnim potomcima	16,5	21,4	4,0	9,4	19,1	20,3	25,0	3,7	13,4
Starci s odraslima nesposobnima za rad	5,8	11,9	9,7	6,3	14,9	5,5	3,1	22,2	9,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Anкета staračkih domaćinstava, Agrarni institut, Zagreb, 1963./1964.

Iznenaduje podatak da 13,6% anketiranih staračkih domaćinstava ima malodobnu djecu. U nekim područjima svako četvrto staračko domaćinstvo ima malodobnu djecu, a u nekim svako peto. U objašnjenju ovoga treba poći od definicije staračkog domaćinstva-gospodarstva u našoj anketi. Prema toj definiciji, staračko je ono gospodarstvo na kojemu je poljoprivredna radna snaga starija od 50 godina, a novu poljoprivrednu radnu snagu neće imati. Tako se među respondentima našlo relativno mladih osoba, koje još uvijek mogu imati priličan broj vlastite malodobne djece (do 18 godina). U vrijeme anketiranja, kako ćemo kasnije vidjeti, gotovo svaki deseti respondent bio je u dobnoj grupi 50-55 godina, a blizu jedne četvrtine ostalih nalazilo se u starosnoj dobi od 55 do 60 godina. Osim toga, u priličnom broju staračkih domaćinstava živi unučad rastavljenih ili umrlih potomaka.

U zadnjem retku tablice nalazimo podatke o udjelu staračkih domaćinstava s nesposobnim odraslim članovima. Bez obzira na pravilo da »priroda pravi više invalida i nesposobnih za rad nego svi ratovi«, učešće odraslih a nesposobnih članova u staračkim domaćinstvima čini nam se veliko. Računa se da se u našem selu danas nalazi oko 210.000 invalidnih osoba, od čega većina »rođenih«, odnosno he-

reditarnih invalida. Od ovog broja dvije trećine su mlađe osobe. Selektivni učinci migracija u industriju i nepoljoprivredne djelatnosti povećavaju zastupljenost invalida i za rad nesposobnih u seoskoj populaciji. Kako je socijalno-ekonomski položaj staračkih domaćinstava najniži, čini nam se da se upravo u njima najviše zadržava onih kojima porodica odnosno domaćinstvo nije u stanju omogućiti školovanje i stjecanje kvalifikacije, ili eventualnu prekvalifikaciju i rehabilitaciju. Prema tome, ovi članovi još više otežavaju ionako težak socijalni položaj staračkih domaćinstava, budući da se uglavnom javljaju kao potrošačke a ne kao proizvođačke jedinice. I zato društvo mora pokazati veći interes za socijalni položaj staračkih domaćinstava i njihovih članova, i to kako zbog gospodarskih kapaciteta tako i zbog njih samih.

Od ostalih općih obilježja zadržat ćemo se još na starosnoj strukturi članova staračkih domaćinstava. U starosnoj dobi 50-55 godina bilo je 9,4% staraca i starica, onih u dobi 55-60 godina 23,6%, dok je onih u kojima su članovi imali od 60 do 70 godina bilo najviše – 48,2%. Starih 70 i više godina bilo je 18,2%. Republičke i pokrajinske razlike ovdje su naročito izrazite, pa ćemo ih posebno prikazati (tablica 4.).

Prevladavaju domaćinstva čiji su članovi stariji od 60 godina: u Hrvatskoj i Crnoj Gori bilo ih je više od 70%, a u Makedoniji čak više od 84%. To upućuje na zaključak da su članovi staračkih domaćinstava pretežno u godinama u kojima po bilo kojem kriteriju u nas i u svijetu ne mogu, s obzirom na svoje psihičke i fizičke uvjete, sami privređivati.

Tablica 4.
Starosna struktura anketiranih članova staračkih domaćinstava*
- u %

Dob	SRBiH	SRCG	SRH	SRM	SRTL	SRSr.	APV	APKiM	SFRJ
50-55	6,8	14,6	5,7	-	13,8	15,6	3,1	11,1	9,4
55-60	39,9	14,6	23,3	15,6	31,7	20,3	10,4	22,2	23,6
60-70	44,7	46,4	52,8	50,0	41,3	46,9	56,3	50,0	48,2
70 i više	14,6	24,4	18,2	34,4	13,2	17,2	30,2	16,7	18,8

* Obuhvaćeni samo respondenti a ne i ostali članovi (djeca i druga lica) domaćinstva.

Izvor: Anкета staračkih domaćinstava, Agrarni institut, 1963./1964.

Anketa je pokazala da je osnovni uzrok nastajanja staračkih domaćinstava u tzv. negativnoj selekciji migracija.

Tablica 5.

Uzroci nastanku staračkih domaćinstava

- u %

	SRBiH	SRCG	SRH	SRM	SRSL	SRSr.	APV	APKiM	SFRJ
Nije imao potomaka	16,5	31,8	21,6	3,3	19,6	19,5	6,3	18,5	17,9
Svi su potomci umrli (poginuli)	15,5	6,8	13,1	6,7	8,8	9,7	7,4	13,0	10,8
Svi su potomci odselili	28,2	13,6	29,5	6,7	43,1	19,4	22,1	22,2	25,9
Potomci su maloljetni	8,7	9,1	0,6	-	7,8	6,7	1,1	3,7	4,6
Potomci su punoljetni ali nesposobni za rad	5,8	4,6	4,5	-	2,0	3,7	4,2	7,4	4,2
Potomci se nalaze na školovanju	2,9	4,6	0,6	-	6,9	6,7	16,9	3,7	5,4
Potomci žive odvojeno	22,4	29,5	30,1	83,3	11,8	34,3	42,0	31,5	31,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Anketa staračkih domaćinstava, Agrarni institut, Zagreb, 1963./1964.

Ovi podaci pokazuju da je većina staračkih domaćinstava nastala deagrarizacijom njihovih bivših članova. Donekle iznenađuje relativno veliko učešće staračkih domaćinstava koja uopće nisu imala potomstvo – 17,9%, koliko otprilike ima brakova bez djece. U neposrednim kontaktima s respondentima ustanovili smo slijedeće moguće uzroke tome: dio ostarjelih osoba nije imao potomstva jer je u prošlosti bio izvrnut mnogim stradanjima, pa nije imao normalan razvitak; izvješan broj ostarjelih su nekadašnje seoske sluge, pa su se kasnije ženili (udavali) i nisu imali djece; manji broj otpada na invalide i defektne osobe; no ipak većinu njih čine osobe koje su živjele u braku pod normalnim okolnostima, a nisu imale potomstvo.

4. Zaključna konstatacija

Budući da je proces starenja seoskog, a posebno poljoprivrednog, stanovništva u nas uzeo znatnog maha u mnogim područjima, te da izaziva veoma brojne demografske i društveno-ekonomske posljedice, nužno ga je posebno proučiti. Naime, starenje čovjeka pored svog biološkoga ima i veliko društveno-ekonomsko značenje. Upravo proučavanju društveno-ekonomskog aspekta starenja u posljednje se vrijeme poklanja sve veća pažnja, posebno u demografiji i sociologiji. Pokazalo se da starenje pojedinca ili naroda u socijalno-ekonomskom smislu predstavlja

veoma složenu pojavu. Praktična strana svakodnevnog života nalaže pojedincu ili grupama da se što bolje i funkcionalnije adaptiraju određenim društveno-ekonomskim normama i zahtjevima te da im što adekvatnije udovoljavaju. Kada to pojedinci ili grupe nisu u stanju učiniti bilo iz kojih razloga (fizičkih, psihičkih, zbog starosti, itd.), tada društvo neminovno preuzima patronat nad njima. To je društvo činilo i u prošlosti, a u budućnosti će morati i više, upravo zbog progressa civilizacije koji uvećava ove grupe.

Literatura

1. Anketa staračkih domaćinstava (1963./1964.). – Zagreb : Agrarni institut.
2. Breznik, Dušana (1965.): Neki aspekti demografskih, socijalnih i ekonomskih posledica starenja stanovništva. – **Stanovništvo**, Beograd, 3 (1965) 1: 17-22.
3. Šifer, Živko (1963.): Razvitak stanovništva Slovenije u posljednjih sto godina. – **Stanovništvo**, Beograd, 1 (1963) 3: 339-366.
4. Tasić, Dragoljub (1963.): Dugoročne promene starosne strukture stanovništva Jugoslavije. – **Stanovništvo**, Beograd, 1 (1963) 1: 9-45.

Original scientific paper

Svetozar Livada

Agrarian Institute, Zagreb, Croatia – Yugoslavia

Old Aged Agricultural Holdings

Summary

In the first part of his article, the author explicates some general reasons for the process of aging of rural, particularly of agricultural population in Yugoslavia. For example, in Slavonia, East Serbia and within some ethnical groups in other regions there are for a long time s. c. »bijela kuga« (»white pestilence«). In Slovenia and Croatia, particularly in Istria, Dalmatia and Lika there is a long tradition of emigration to foreign countries, while in Kosovo and Metohia and mountainous parts of Macedonia, and Bosnia and Hercegovina there is a deeprooted tradition of seasonal »pečalba« (temporary employment far away from home). However, for the process of aging of agricultural population the most decisive were the consequences brought about by the industrialization of the country. First of all this has caused the large and mass spatial and socio-professional mobility of younger generation from the countryside, then the compulsory 8-year schooling and mass education for other occupations have stimulated the transfer from agriculture to other branches of economy.

In the second part, the author – on the basis of special demographic criteria – has selected 103 communities with 4.500 settlements where demographic indicators show that the process of aging of rural population is in full swing. For instance, the index of aging in many of these communities surpasses 0.5, and in the commune Minićevo it is even 1.2236. In some of these settlements every third or fourth person is in the age of 60, which reflects a lot on economic and cultural life of these villages.

In the third part the author interprets some results of the survey research carried out in 726 aged households. These results point to the specific position of aged agricultural household within the social structure of rural environment.

The results concerning the reasons of the emergence of aged households are very interesting: 1) in more than 57.0% of the interviewed households descendants have migrated or live on their own, 2) in 17.9% there were no descendants, 3) in 10.8% all descendants had died or were killed during the last world war, 4) in 9.6% descendants were under the maturity age or in schools, 5) in 4.2% of the interviewed households descendants were not able to work.

Consequently, this confirms the author's thesis that the reason for a mass emergence of aged agricultural households are numerous, but the socio-professional and spatial mobility are the most decisive factors of the process of aging of rural, particularly agricultural population.

Key words: agricultural population, the process of aging, aged agricultural holdings.

Received on: 1966

Accepted on: 1966

The article originally published in *Sociologija sela*, Zagreb, 4 (1966) 13/14: 3-16.

Светозар Ливада

Аграрный институт, Загреб, Хорватия - Югославия

Старческие сельскохозяйственные домашние хозяйства

Резюме

В первой части статьи автор говорит об общих причинах старения сельского, а особенно сельскохозяйственного населения в Югославии. Так например в Словении, восточной Сербии, а и у некоторых этнических групп, а и в других областях с давних пор появилась так называемая «белая чума». В СР Словении и в СР Хорватии а особенно в Истрии, Далмации и в Лике существует долгая традиция эмиграции населения за границу, а в Косово и Метохии и горных пределах СР Македонии и в СР Боснии и Герцеговине владеет традиция сезонного отхожего промысла. Между тем, старение сельскохозяйственного населения вызвали последствия индустриализации страны. В этих областях произошли значительные и массовые пространственные общественно-профессиональные движения молодого сельского поколения, затем обязательная восьмилетняя школа, массовое обучение для других профессий ускорили переход из сельскохозяйственной в другие деятельности.

Во второй части, а на основании демографических критериев утверждающих старение населений, автор выделил 103 коммуны, из 4.500 селений в которых показатели указывают на большое старение в сельских селениях. Так например показатель старения во многих из этих коммун выше 0,5, а в коммуне Миничево составляет даже 1,2236. В некоторых из этих селений каждое третье или четвертое лицо старше 60 лет, а это влияет на экономическую и культурную жизнь в этих селениях.

В третьей части автор обсуждает некоторые результаты проведенной анкеты в 726 старческих домашних хозяйствах. Результаты анкеты указывают на особенное положение старческих домашних хозяйств в общественной стратификации сельской среды. Интересные результаты объясняющие частое явление старческих домашних хозяйств: в свыше 57% анкетированных домашних хозяйствах потомки переселились или живут отдельно, 17,9% было без потомков, в 10,8% домашних хозяйствах все потомки умерли или погибли во Второй мировой войне, в 9,6% потомки несовершеннолетние или в школе, а в 4,2% домашние хозяйства потомки неспособные для работы.

На основании этих данных подтверждается тезис автора что причины массовых явлений старческих сельскохозяйственных домашних хозяйств числительные, и что общественно-профессиональная пространная эмиграция самый решительный фактор старения сельского, а особенно сельскохозяйственного населения.

ключевые слова: сельскохозяйственное население, старение, старческие сельскохозяйственные домашние хозяйства.

Получено: в 1966 году.

Принято к печати: в 1966 году.

Статья впервые опубликована в журнале *Sociologija sela* (Социология деревни), Загреб, Vol. 4, 1966, № 13/14, стр. 3-16.